

‘ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਨੂੰ ਲਾਲ ਸਲਾਮ’

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ ਪੀੜਾ (ਵੇਦਨਾ) ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ 'ਚ ਰਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ (ਵੇਦਨਾ) ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਹਨ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਕ-ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਨਗੀਆਂ। ਇਹ ਨਾਟਕੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਲਈ ਏਨੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਤੇ ਏਨੇ ਬਲਵਾਨ ਸੁਰ 'ਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨਾ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਰੂਪ 'ਚ ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

2 (ਦੋ) ਅਕਤੂਬਰ 2011 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮੰਚ ਤੋਂ ਕਿਹਾ, “ਭਾਅ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ।” ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਹਰ ਅੱਖ ਸੇਜਲ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਅੱਥਰੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ‘ਭਾਅ ਜੀ ਅਮਰ ਰਹੇ, ਅਮਰ ਰਹੇ...ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਲ ਸਲਾਮ, ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ’ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪੰਡਾਲ ਸੇਜਲ ਤੋਂ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ...। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰੀਵ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਸਮਾਗਮ 'ਚੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋਟੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਤੇ ਅੜਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਉਂ ਭਾਵੇਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਬੋਲਾ, ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਬੇਰਹਿਮ ਤੇ ਕੁਰਬਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਦੇਣਗੇ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਕਦਮ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਚੇਤੰਨ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਯੁੱਗ 'ਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਆਸ-ਉਮੀਦ ਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹਾਂ।

ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਅਮੀਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿਥਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਇਆ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਕਤਾਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਸਫਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਹੜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਆਉਂਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਪੰਗਤ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰੀ ਪੰਗਤ 'ਚ ਬੈਠਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ।

ਆਪ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਾਰਡ ਹੋਲਡਰ ਬਣ ਗਏ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ। ਘਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਵਡਿਆਇਆ। ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਅਸਰ ਵਸੂਲਿਆ ਉਹ ਇੰਦਰਜੀਤ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਸ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਆਖਿਰ ਤੱਕ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ “ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਗਿਆ” ਖੇਡਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਸੀ। 1970 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਅ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਥਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਇਨਫਰਾਸਟਰਕਚਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ, ਫਿਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚੇ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਤੇ ਖਿਡਾਉਣ ਦਾ ਮਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਗਰੀਬ, ਦਲਿਤ, ਦਰੜੇ-ਮਸਲੇ ਔਰਤ ਵਰਗ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਮਾਰੇ ਤੇ ਪਛਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਵਿਰਸੇ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪੇਂਡੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜੱਗ-ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ। ਇਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਮੰਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਹਿਤ ਸਦਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 170 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ “ਧਮਕ ਨਗਾਰੇ ਦੀ”, “ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਤੱਕ”, “ਨਵਾਂ ਜਨਮ”, “ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ”, “ਜੰਗੀਰਾਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ” ਆਦਿ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਂ ਹੀ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਭਾਅ ਜੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਨ, ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਮੋੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਮਾਜ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਮਾਜ ਜਾਗਰੂਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਹਨੀ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹਕੀਕੀ ਰੂਪ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ

ਜੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੁਟੇ ਰਹੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ। ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਮਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵੀ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਹਰ ਵਾਰ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਜਜ਼ਬਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਟੂ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਘੜ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਭਰਪੂਰ ਪੈਂਤੜੇ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਕ-ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਕਦੇ ਮਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਰਾਹਾਂ 'ਚ ਗੱਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ...ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਭਾਅ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹਨ”। ਬਸ ਲੋੜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਭਾਰੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ, ਅਵੇਸਲੇ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਦਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹਿਤ ਸਦਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸੁਚੇਤਨਤਾ ਸਹਿਤ ਸਮਝਣ ਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ, ਸਾਡੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੇਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਰੱਖਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:

ਅੱਕਣਾ ਨਈਂ
 ਥੱਕਣਾ ਨਈਂ
 ਝਕਣਾ ਨਈਂ
 ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲ ਤੁਰ
 ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਨਈਂ।

ਵਡਾਲਾ ਬਾਂਗਰ
 81464-66555

ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਨਾ ਸਹੀ
ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੋਵੇ
ਨਾ ਸਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬਗ਼ਾਵਤ
ਅੱਖਰਾਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਹੀ
ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤਾਂ ਹੋਏ

ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ (ਬਟਾਲਾ)

ਜਦੋਂ ਤਕ ਲਫਜ਼ ਜਿਉਂਦੇ ਨੇ,
ਸੁਖਨਵਰ ਜਿਓਣ ਮਰ ਕੇ ਵੀ
ਉਹ ਕੇਵਲ ਜਿਸਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ
ਜੋ ਸਿਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਬਣਦੇ

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ